

УДК 37.013.42

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Алексеева В.В., аспірант
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Донбаський державний педагогічний університет

У статті окреслюється актуальна проблема сучасної соціально-педагогічної теорії та практики. Здійснено науково-теоретичний аналіз соціалізації особистості у зазначеному аспекті. Особлива увага в дослідженні надається питанню сутності соціалізації, розгляд її як процесу та результату входження індивіда в життя суспільства, що передбачає: соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності. Справедливо зазначено, що людина стає особистістю в міру засвоєння соціального досвіду у всіх його проявах (способах і засобах виробництва, духовної культури, прийомах чуттєвого пізнання, абстрактного мислення тощо). Ретельно розглядаються особливості та специфіка процесу соціалізації. Визначаються основні принципи, компоненти та універсальні механізми, які можна покласти в основу структурування процесу соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, особистість, механізми соціалізації, соціальне середовище, інтеріоризація, екстеріоризація, структура соціалізації.

Статья посвящена актуальной теме в современной социально-педагогической теории и практике. Особое внимание в статье посвящается вопросу сущности социализации. Рассмотрение ее, как процесса и результата вхождения индивида в жизнь общества, предусматривает: социальное познание, социальное общение, овладение навыками практической деятельности. Справедливо отмечено, что человек становится личностью по мере усвоения социального опыта во всех его проявлениях (способов и средств производства, духовной культуры, приемов чувственного познания, абстрактного мышления и т. д.). Определяются основные принципы, компоненты и универсальные механизмы, которые можно возлагать в основу структурирования процесса социализации.

Ключевые слова: социализация, личность, механизмы социализации, социальная среда, интериоризация, экстеріоризация, структура социализации.

Alekseeva V.V. SOCIALIZATION HOW SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

The article is devoted to actual topic of modern socio – pedagogical theory and practice. The author looks closely traces of modern researchers to definition «socialization». The special attention is paid to question of essence of socialization, its consideration as process and result of an individual's entry into life of community, provides: social cognition, social interaction, learning peactical skills. Reasoned and convincing disclosed substantive content of key concepts. The features and specifics of process of socialization of carefully considered in logical sequence. The basic principles and components of universal mechanisms that may be used as a basis for structuring process of socialization are defined.

Key words: socialization, personality, mechanisms of socialization, social environment, internalization, externalization, socialization structure.

Постановка проблеми. Наукові ідеї з проблем соціалізації в соціально-педагогічній літературі неоднозначні. Важливим для нас є розкриття питання про сутність соціалізації, розгляд її як процесу та результату входження індивіда в життя суспільства. Не має сумнівів, що людина стає особистістю в міру засвоєння соціального досвіду в усіх його проявах (способів і засобів виробництва, духовної культури, прийомів чуттєвого пізнання, абстрактного мислення тощо).

Ступінь розробленості проблеми. Аналіз теоретичних джерел показав, що до проблеми соціального становлення людини зверталися провідні вчені різних напрямів: А. Бандура, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Ч. Кулі, Дж. Мід, Р. Парк, Т. Парсонс, Г. Тард. У сучасних дослідженнях аспекти проблеми соціалізації особистості в загальному вигляді розглядаються С. Батеніним,

А. Ковальовим, М. Лукашевич, В. Москаленко та ін., психологічний – Б. Ананьевим, Г. Андреевим, І. Кон та ін.

Мета статті полягає в аналізі теоретичних засад та здобутків зарубіжних і вітчизняних учених із проблеми соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науці процес соціалізації визначається, як процес засвоєння соціальних стандартів поведінки, ціннісних орієнтацій, гармонізації взаємозв'язків із новим середовищем та активного відтворення набутого соціального досвіду у власній діяльності та спілкуванні. Соціалізація особистості являє собою складний, багатоплановий, суперечливий процес взаємодії індивіда і суспільства. Загальновідомо, що особистість – це людська індивідуальність, яка виступає як суб'єкт пізнання і перетворення світу. Відо-

мий учений Г. Костюк наголошує на тому, що процес соціалізації ніколи не завершується, він продовжується безперервно протягом усього життя. Йому властива внутрішня динаміка здобутків і втрат, безмежність саморозкриття особистості [2].

Теорії соціалізації, розроблені вченими, орієнтовані, перш за все, на вивчення процесу входження людини в світ, засвоєння нею соціальних норм і цінностей. З метою посилення соціалізуючого впливу держави на молодь було вироблено рольову концепцію соціалізації (Р. Дарендорф, Э. Дюркгейм), суть якої – інтеграція молодого покоління в соціальні ролі через інтеріоризацію норм референтної групи. Єдиним для більшості теоретиків цього напрямку є протиставлення суспільства і особистості, невизнання активної діяльності людини в своєму розвитку.

В сенсі нашого дослідження важливо звернути увагу на концепцію Л. Кольберга «балансу ідентичності», ідея якої виходить із положення, що кожна конкретна особистість повинна завжди балансувати між вимогами суспільства і одночасно бути унікальною. При цьому особливо підкреслюється активність особистості та її соціальна відповідальність.

Теорія соціолога Е. Толмена підкреслює важливу думку про необхідність ранньої соціалізації: «... чим краще людина вчиться вирішувати свої проблеми у власному оточенні будучи підлітком, тим краще вона здатна переживати стрімкі зміни, непередбачуваність світу, коли стає дорослою». Автор пропонує вирішувати ці проблеми опосередковано через громаду та родину. При цьому громада розуміється як колектив, організований для реалізації істотних економічних, соціальних, політичних, виховних цілей. На думку Е. Толмена, умови громади будуть впливати на процес соціалізації, який здійснюється тоді, коли батьки і діти взаємодіють у вирішенні проблем. Результатом цього впливу стає здатність особистості вирішувати проблеми власного соціального оточення.

Відомі дослідники (І. Кон, А. Мудрик) визначають соціалізацію, як двосторонній процес. З одного боку, індивід, вступаючи в соціальне середовище, засвоює систему знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати, як повноправному члену суспільства, а з іншого, входячи в середовище, беручи на себе різні соціальні ролі, індивід навчається змінювати ці ролі та впливати на навколишнє середовище, розвиваючись як активна особистість.

Б. Паригін вказує, що процес соціалізації – це безпосереднє входження індивіда

в соціальне середовище, що передбачає: соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, включаючи як предметний світ речей, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм, обов'язків, і так само активну перебудову навколишнього природного і соціального світу [3].

Треба зазначити, що у філософії, соціології, психології, педагогіці соціалізація розглядається, як сукупність усіх соціальних процесів, у яких особистість не просто засвоює певну систему знань, норм, цінностей, а й постійно прагне бути активним суб'єктом власного життя. Таким чином, соціалізація – це процес і результат взаємодії індивіда в системі соціальних відносин, відтворення досвіду і культури попередніх поколінь у процесі розвитку і саморозвитку особистості. Процес соціалізації є природний і неконтрольований, але він може стати керованим, якщо людина отримує допомогу з боку певних осіб (агентів соціалізації).

Педагогічна характеристика поняття соціалізації може бути виражена декількома підходами. Так, Н. Голованова виділяє п'ять таких підходів:

1. Соціологічний (розглядається як трансляція культури від покоління до покоління, як загальний механізм соціального успадкування, що охоплює стихійні взаємодії і організовані – виховання і освіту).

2. Факторно-інституційний (визначається як сукупність дії факторів, інститутів і агентів соціалізації).

3. Інтеракціоністський (передбачає міжособистісну взаємодію, спілкування, без якого неможливе становлення особистості і сприйняття нею картини світу).

4. Інтеріоризаційний (становить завоювання особистістю норм, цінностей, установок, стереотипів, вироблених суспільством, у результаті чого складається система внутрішніх регуляторів, звичних форм поведінки).

5. Інтраіндивідуальний (творча самоорганізація особистості, перетворення себе, будується як діяльнісна модель виховання) [1].

У педагогічному процесі та дослідженні всі ці підходи проявляються в комплексі. «Виділені підходи в реалізації поняття соціалізації в педагогіці розрізняються характеристиками механізму перетворення соціального в психічне і відповідного йому суб'єкта соціалізації» [1].

Вирішення проблеми соціалізації передбачає з'ясування її структури. Розглядаючи питання про можливі структури процесу соціалізації, ряд авторів виділяє кілька основних принципів, які можна покласти в

основу її структурування: а) на підставі наявності цілеспрямованості різних елементів цієї структури; б) на основі механізмів у реалізації цього процесу; в) на основі послідовності та стадіальності його протікання.

Більшість авторів схильні розглядати соціалізацію, як структурно цілісну і цілеспрямовану систему, що включає різні компоненти (автори). Система соціалізації може бути представлена трьома складовими: єдністю цілей, способами соціалізації (зміст, засоби) і результатами. Людина, як елемент цієї системи, проходить у процесі соціалізації певні етапи. По суті ці етапи містять у своїй основі процес пізнання: від сприйняття через співвіднесення отриманої інформації до вироблення і формування ціннісних орієнтацій, які ведуть за собою вчинки і оцінку своєї діяльності.

Із позиції цілеспрямованості процес соціалізації особистості розглядають, як педагогічну систему. Тоді основними компонентами структури соціалізації будуть мета, засоби, зміст, об'єкт, суб'єкт. Основний компонент – мета, існує не сама по собі, а включається в усі засоби соціалізації: декларується в освітньо-комунікативних формах, виражена в нормативних зразках, стереотипах і традиціях, проявляється в якості стимулів і регуляторів поведінки. У педагогічному сенсі розуміння цієї особливості мети допомагає вийти на особистісний план соціалізації, на виборчі дії особистості в системі «мета-мотив», які складають предмет виховання і самовиховання. Засоби соціалізації розглядаються на трьох рівнях: факторному (соціально-політичне життя суспільства, етно-культурні умови, демографічна ситуація); інституційному (сім'я, суспільство однолітків, школа, релігійні організації, засоби масової комунікації) та на рівні відносин. Зміст процесу соціалізації, з одного боку, визначається соціокультурним середовищем, навколишньої дійсності особистості, а з іншого, її соціальним досвідом. Для педагогіки важливе вивчення взаємозв'язку цих двох сторін, виявлення рівня значущості їх для особистості, включеної в конкретний соціум. Обов'язковими компонентами процесу соціалізації слід назвати суб'єкт і об'єкт. Функцію суб'єкта першочергово виконують чинники, інститути та агенти соціалізації. Однак суб'єкт і об'єкт перебувають часто в стані глибокої суперечності, оскільки особистість, входячи в систему соціальних зв'язків, не просто адаптується в суспільстві, а може протистояти суспільству, частині тих життєвих колізій, з якими вона (особистість) стикається. Таким чином, особистість або намагається ідентифікувати себе з соціальними впли-

вами, або протистоїть їм. Тому ми можемо сказати, що особистість, як об'єкт, несе в собі одночасно характеристики суб'єкта соціалізації [5].

Основоположними для вирішення завдань соціалізації є поняття механізмів соціалізації і питання її структурування на підставі механізмів. Поняття механізм описує взаємодію суб'єкта та об'єкта соціалізації за допомогою того чи іншого засобу, тих чи інших видів діяльності. Діяльнісний підхід передбачає, що індивід, який є об'єктом соціалізації, виступає в той же час як суб'єкт соціальної активності. Звідси випливає, що процеси соціалізації відбуватимуться тим успішніше, чим активніша участь індивіда в творчій, перетворювальній, громадській діяльності.

Механізм соціалізації представляють, як систему елементів із певним принципом їх взаємозв'язку. Елементами цієї системи є, з одного боку, індивід (внутрішня сторона системи), а з іншого – соціалізуючі чинники: сім'я, соціальні інститути, способи матеріального виробництва, культура в цілому (зовнішня сторона системи). Механізм соціалізації спрацьовує під час переходу вимог зовнішньої сторони системи – суспільства, в елементи внутрішньої структури особистості – потреби, установки і т. і. – це процес інтеріоризації. Одночасно відбувається зворотний процес – екстеріоризація, тобто, перетворення досвіду особистості в дію, поведінку [5].

Механізми соціалізації можуть приводитися в дію цілеспрямованими засобами. Таких засобів Б. Титов виділяє чотири: по-перше, це норма, яку він визначає, як основний засіб соціалізації, що полягає у встановленні типів суспільно-значущої поведінки, а також у встановленні меж, у яких індивідуальна поведінка слугує досягненню цілей суспільства. Другим засобом називається еталон того, як повинні виглядати і вести себе люди, що належать до конкретного соціального середовища. Третій – стереотипи, як стандартизовані уявлення про що-небудь, які можуть надати процесу соціалізації негативного (консерватизм мислення) або позитивного (психологічної рівноваги, вміння приймати різні судження) значення. Четвертим засобом автор виділяє стандартизацію та моду, які виконують роль регуляторів співжиття членів конкретного суспільства [4].

Виділяються універсальні механізми соціалізації: традиційний, інституційний, стилізований, міжособистісний, рефлексивний.

Традиційний механізм забезпечує людському індивіду засвоєння норм, еталонів

поведінки, поглядів на несвідомому рівні. Ці норми і погляди характерні для його родини і найближчого оточення, їх засвоєння відбувається неусвідомлено, вони не завжди відповідають суспільно прийнятним.

Інституційний механізм здійснюється в процесі взаємодії людини з інститутом суспільства. У процесі взаємодії з різними інститутами людина здобуває знання та досвід соціально-схвалюваної поведінки, ідентифікуючи себе з різними пропонуваними зразками.

Стилізований механізм діє в рамках певної субкультури і сприяє формуванню певного стилю життя. Під субкультурою розуміється комплекс морально-психологічних рис та особлива поведінка, властива для людей певного віку.

Міжособистісний механізм забезпечує ідентифікацію соціалізуючого зі значущими для нього людьми у процесі спілкування.

Вплив усіх вищезазначених механізмів може бути опосередковано внутрішнім монологом (рефлексією), в якій індивід або приймає, або відкидає ті чи інші цінності, тому необхідно також розглядати рефлексивний механізм соціалізації. Співвідношення ролі цих механізмів різне, залежно від умов проживання, виду діяльності, в якій виступає соціалізований.

І, нарешті, структура процесу соціалізації може бути представлена на основі послідовності і стадій протікання. Послідовність протікання процесу соціалізації характеризується трьома послідовними стадіями: первинна (розвиток дитини), маргінальна (проміжна або псевдостійка соціалізація підлітка), стійка (перехід від юнацтва до дорослості); або чотири: рання соціалізація, стадія навчання, соціальна зрілість і стадія завершення життєвого циклу [5]. У структурі соціалізації деякі автори стадії замінюють фазами (сім'я, дошкільні установи, школа, трудові колективи, пенсійний період). Кожна фаза характеризується певним видом діяльності та вирішенням певних завдань. Цікаво, що в четвертій фазі (в трудових колективах) звертається увага на активну позицію самої особистості, яка характеризується ініціативністю, творчістю, придбанням нового соціального досвіду. Наше трактування послідовності протікання процесу спрямованої соціалізації при переході від етапу до етапу демонструє рівень самостійності, з яким зростаюча людина усвідомлює, приймає і відтворює досвід попередніх поколінь. У цьому випадку можна говорити про адаптацію і конформізм на початковому етапі процесу, потім індивідуалізацію і нонконформізм, і нарешті, інтеграцію та гармонію з суспільством. Етап

адаптації – прийняття особистістю норм і культурних цінностей суспільства. Будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб його громадяни успішно опанували ролі чоловіка і жінки (поло-рольова соціалізація); могли і хотіли компетентно брати участь у виробничій діяльності (професійна соціалізація); створили міцну сім'ю (засвоїли сімейні ролі); були законослухняними (політична соціалізація). Цю адаптацію особистості молоді людини забезпечують незліченні агенти та інститути соціалізації через різні системи освіти, через організацію різноманітних видів діяльності [5]. Все це характеризує людину, як об'єкт соціалізації, але сутність цим не вичерпується. Людина може стати повноцінним членом суспільства тільки в якості суб'єкта цього процесу. Це означає, що людина повинна засвоювати соціальний досвід і культуру через активну власну діяльність. Ця позиція призводить нас до розуміння і прийняття другого етапу соціалізації – індивідуалізації. Етап індивідуалізації дозволить людині зробити вибір в основних життєвих позиціях, знайти можливості для саморозвитку і самореалізації. Зростаючий рівень самостійності дозволить йому вийти на третій етап соціалізації – інтеграцію в суспільство. На етапі інтеграції суб'єкт не тільки приймає, переймає соціальний досвід і цінності, але може ефективно відтворювати їх і протистояти різним життєвим труднощам, що заважає цьому відтворенню [5]. Але оскільки процес і результат соціалізації містять у собі внутрішнє протиріччя, людина може виявитися не тільки «творцем свого життя», але й «жертвою соціалізації». У процесі соціалізації присутній конфлікт (протиріччя) між ступенем вживання людини в суспільство і ступенем її відокремлення в ньому. Якщо між двома складовими конфлікту існує баланс, то ми можемо говорити про ефективну соціалізацію. Жертвами можуть стати як неадаптовані люди через об'єктивні обставини соціалізації, так і особистість, що не вміє протистояти певною мірою суспільству. І тільки спрямована і соціально-контрольована соціалізація може зменшити число цих жертв.

Спрямована соціалізація детермінується політичними, соціально-економічними відносинами, культурою конкретного суспільства. Проблема спрямованої і соціально-контрольованої соціалізації може бути розглянута в контексті сучасних концепцій виховання: особистісно-орієнтованого, діяльнісного, гуманістичного, системного підходів. Компонентами системи, в якій протікає процес спрямованої соціалізації, є: суб'єкт, об'єкт, засоби. Суб'єкт і

об'єкт – обов'язкові компоненти процесу соціалізації. У контексті спрямованої соціалізації ними, в першу чергу, є педагог і вихованець.

Засоби спрямованої соціалізації – комплексне поняття, що містить фактори, інститути соціалізації, методи культурної трансмісії, відносини, які необхідно враховувати і використовувати для досягнення результатів.

Процес спрямованої соціалізації характеризують цілі, завдання, зміст, методи, форми взаємовідносин суб'єктів соціалізації. Зазначимо системоутворюючі компоненти, які виділила дослідниця Н. Шилова:

– цільовий (включає все різноманіття цілей і завдань, при цьому акцент необхідно робити на розвиток загальнолюдських гуманістичних якостей, що особливо важливо в умовах нових соціально-економічних відносин);

– змістовний компонент (відображає зміст, вкладений як у спільну мету, так і в кожне конкретне завдання);

– діяльнісний (забезпечує взаємодію об'єктів і суб'єктів соціалізації, їх співпрацю і організацію та управління процесом, без яких не може бути досягнуто кінцевого результату);

– результативний (відображає ефективність його протікання, характеризує досягнуті зрушення згідно з поставленим завданням) [6].

Результат процесу соціалізації – непросте питання і вимагає окремого розгляду, так як виводить нас на поняття критеріїв і показників соціалізованості. В якості критеріїв і показників соціалізованості пропонується використовувати ставлення особистості до суспільства, соціально значущої діяльності; ступінь активності життєвої позиції; спрямованість особистості на предмет соціальних відносин; ступінь сформованості соціального досвіду.

Як правило, пропонується три критерії ефективної соціалізації: когнітивний (ступінь усвідомлення мети конкретного виду соціальної діяльності, інтеріоризація соціального досвіду); мотиваційний (емоційний) (відношення особистості до характеру і результатів конкретного виду соціальної діяльності, задоволеність міжособистісними відносинами, спонукання до участі в соціальних відносинах, прагнення до само-

визначення і самореалізації); діяльнісний (інтенсивність участі в діяльності, участь у пошуку шляхів і реалізація своїх можливостей). У підставу критеріїв соціалізації деякі автори кладуть сформованість соціального досвіду. Виділяється три параметри в характеристиці соціального досвіду (змістовний, позиційно-оцінний, функціональний). Відстежуючи результати ефективної соціалізації, педагог М. Шилова вказує на те, що головний прояв ефективної соціалізації особистості бачиться в тому способі, яким регулюється поведінка людей. Таке регулювання може бути зовнішнім (соціальні норми, вимоги, громадська думка) і внутрішнім (моральна свідомість особистості і добровільність поведінки). Соціальна вимога задає загальну для всіх людей орієнтацію та напрямок поведінки відповідно до різних життєвих ситуацій. Моральна вимога передбачає самостійність, ініціативу індивіда. Процес переходу зовнішнього регулювання у внутрішнє забезпечує свідому позицію і поведінку особистості, її моральну відповідальність за свої справи і вчинки в соціумі [6].

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок, що соціалізація – це складний процес, спрямований на розвиток здібностей особистості до різнобічної діяльності, що забезпечує соціальну активність, передбачає її включення в широку систему суспільних відносин та засвоєння соціальних цінностей суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка / Н.Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К. – 1989. – 212 с.
3. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 351 с.
4. Титов Б.А. Досуговое объединение, как фактор социализации детей, подростков и юношества : дис. ... к. пед. н. : 13.00.05 / Б.А. Титов. – С-Петербург, 1994. – 267 с.
5. Швецова И.Г. Социализация сельского школьника-подростка средствами народной культуры: дис. ... к. пед. н. : 13.00.01 / И.Г. Швецова. – К., 1997. – 143 с.
6. Шилова М.И. Основные направления обновления учебно-воспитательного процесса на основе гуманизации / Тезисы региональной конференции 26–27 марта / М.И. Шилова. – Красноярск, из-во КГПИ, 1992. – 75 с.